

A görög katolikus liturgia alakulása a munkácsi egyházmegyében 1646-tól a XX. század közepéig

Egyedülálló könyvet jelentetett meg a németországi Aschendorff kiadó, amikor kiadta *Dobos András* szemináriumi rektor, teológiai tanár olasz nyelven írt művét, mely a *Studies in Eastern Christian Liturgies* sorozat 3. köteteként¹ látott napvilágot.

A viszonylag fiatal szerzőnek – bár a Magyar Tudományos művek tárában jelenleg már 59 tétele szerepel – eddig ez a legjelentősebb műve. Dobos András nyíregyházi és római teológiai tanulmányai folyamán Rómában szerezte a diplomáit. Előbb a teológiai baccalaureatust a Pontificia Università Gregoriana egyetemen 2006-ban, majd a teológia-dogmatikai licenciátust ugyanott 2009-ben, végül a teológiai doktorátust a Pontificio Istituto Orientalen szintén Rómában, 2019-ben. Közben már 2010-től bekapcsolódott az oktatásba a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán, illetve 2020-tól kezdve a Görögkatolikus Papnevelő Intézet rektora is lett. Elkötelezett kutatója a bizánci, illetve a görögkatolikus liturgiának.

A jelen kötet a doktori disszertációjának – melyet Rómában, 2019. június 18-án védett meg² – nyomtatott változata. Önmagában is tekintélyt sugárzó kötet a több mint hétszáz oldalával. A doktori védé-

---

1 A sorozat első kötete: Martin Lüstraeten–Brian Butcher–Steven Hawkes-Teeple (szerk.): *Let us be attentive! Proceedings of the Seventh International Congress of the Society of Oriental Liturgy*, Münster, 2020, 312 o., mely a 2018-ban, Eperjesen tartott liturgikus konferencia válogatott előadásait tartalmazza. – A sorozat második kötete: Ramez Mihail: *The Presentation of the Lamb. The Prothesis and Preparatory Rites of the Coptic Liturgy*, Münster, 2020, 487 o., mely a Los Angeles-i liturgikus professzor és regensburgi poszt-doktori ösztöndíjas műve a kopt eucharisztikus liturgia bevezető részének, az előkészületi szertartásnak az értelmezése.

2 A bizottság elnöke *P. Sunny T. Kokkaravalayil SJ* rektorhelyettes, a bizottság tagjai *P. Thomas Pott OSB* első témavezető, *Prof.ssa Renata Caruso* második témavezető és *Prof. Stefano Parenti* opponens voltak.

sen – olasz nyelven – Dobos András a jelenlévők figyelmét felkeltő előadásában ismertette munkáját, amely a munkácsi egyházmegye történetével, szokásaival, liturgikus életének fejlődésével foglalkozik. A kutatás folyamán sok, eddig föltáratlan forrást is fölhasznált,³ amelynek eredményeképpen ma sokkal szélesebb látószögű szemléletünk alakulhat ki mind a magyar és a rutén görögkatolikusság eredetéről és történetéről, mind annak liturgikus életéről. A bizottság minden tagja igen nagyra értékelte a munkát, így komoly igény támadt arra, hogy nyomtatásban is megjelenjen. A bizánci liturgia kutatói és a liturgikus tudományok művelői számára ezután megkerülhetetlen ez a kötet. Meglehetősen érdekes és egyedülálló, hogy a német kiadót megelőzték az ukránok: az eredeti olasz könyv kiadása előtt néhány héttel hamarabb – az ungvári Milan Šašik püspökről nevezett nemzetközi kutatóintézet gondozásában – napvilágot látott az ukrán fordítása.⁴ Magyar változat egyelőre – sajnos – nincs kilátásban, bármilyen nagy igény is lenne rá.⁵

A részletes ismertető előtt nagy perspektívában érdemes megközelíteni a könyvet. Így az mondható el róla, hogy a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye területén – mely nem tartozott Konstantinápoly, Moszkva és Kijev joghatósága alá – a középkortól kezdve számos etnikai csoport élt együtt, melyek megőrizték liturgikus örökségüket. Ezekből egyetlen hagyomány alakult ki, sőt, helyesen szólna annak tudata, hogy egységes liturgikus hagyományuk van. Ez a kötet ennek a hagyománynak a gyökereit tárja fel. A mű két részből áll. Az első a történeti áttekintést követően néhány olyan sajátos tényezőre összpontosít, amelyeket figyelembe kell venni a szentségi-liturgikus élet elemzése során: az egyházmegye soknemzetisége; a papság és a hívek társadalmi helyzete; a papok képzése; a liturgikus könyvek nyomtatásával kapcsolatos nehézségek; a protestantizmus lehetséges hatása és a szerzetesség ambivalens szerepe. A második rész a források áttekintése után a liturgikus ünneplést és a teológiai

3 A könyvben külön fejezetben felsorolva az 55–57. oldalon.

4 A mű Bogiv Viktor fordításában jelent meg: *Практика та теологія Евхаристії в історичній Мукачівській Епархії від Ужгородської Унії (1646 р) до середини XX століття*, Ужгород, 2021. 810 o.

5 Személyes érdeklődésemre szóban válaszolta ezt Dobos András 2022. február 9-én.

gondolkodást elemzi, különös tekintettel az istentiszteletre és minde-
nekelőtt az eucharisztikus ünneplésre a munkácsi egyházmegye és a
belőle születettek története során.

Eme alapvető megállapítások után érdemes végigtekinteni a vas-
kos kötet fejezeteinek tartalmát. Azonban – még mindig ez előtt –
arra is fel kell hívni a figyelmet, ismételten is, hogy a mű doktori
disszertációnak készült. Így magán viseli a műfaj minden tartalmi
és formai követelményét. Ezért nem szabad meglepődni azon, hogy
vaskos bibliográfiával kezdődik a könyv, amely egyben az alkal-
mazott metodológiai szempontot is magába foglalja. Tehát minden
egyreszt előtt azt a rövidítést hozza, amelyet a lábjegyzetekben
alkalmaz; itt pedig az egyenlőségjel után teljes terjedelemben és pon-
tossággal olvasható a felhasznált mű leírása. Imponáló mennyiség!
A 19. oldaltól az 53. oldalig terjed, és 595 tételt tartalmaz.⁶ A mű
összességét tekintve különös jelentősége van annak, hogy ezek közül
157 magyar forrás vagy szakirodalom, ugyanis így a nem magyar
nyelvű, illetve a magyarul nem tudó liturgikus és történelmi szakem-
bereknek is sokat nyújt, mert az olasz alapszövegbe be lettek dolgoz-
va. Egyébként a bibliográfia alapján megállapítható, hogy szerzőnk
az ószláv, latin, görög nyelvű forrásokon túl angol, német, francia,
olasz, orosz, ukrán (és további szláv: rutén, ruszin, szlovák, cseh,
bolgár) nyelvű szakirodalmat használ.

Maga a mű történeti munka. Ámde nem pusztán az! Ugyanis in-
kább teológiatörténetinek kell mondanunk, még pontosabban olyan-
nak, amely az Eucharisziára fókuszál. Mégpedig úgy, hogy annak
nem csupán a végzésére figyel (ami a Szent Liturgiát jelenti), hanem
teljes egészét tekinti. Így valósul meg a szerző kettős célja. Az el-
sőn belül egyrészt az, hogy előbb – a címnek megfelelően – végigte-
kintse az ungvári uniótól (1646) a XX. század közepéig a munkácsi
egyházmegyéből származó liturgikus gyakorlatot. Ebbe pedig bele-
foglalja mindazokat a szertartásokat, amelyek az Eucharisziát érin-
tik: a liturgián kívüli szentáldozást, a szentség őrzését, a körülötte
kialakult tiszteletet, vagyis a szentségimádást. Másrészt pedig annak

---

⁶ A lábjegyzeteket vizsgálva viszont találhatóak olyan tételek is, amelyek az általános biblio-
gráfiában nem kaptak helyet. Tehát a szám még nagyobb lehet.

is eleget tesz, hogy az Eucharisztia teológiáját ne csupán szisztematikus módon mutassa be, mint ahogy azt a katekizmusok, a kézikönyvek, tudományos tanulmányok teszik, hanem – ezt sem nélkülözve – inkább arra figyel, hogy ez hogyan jelenik meg lelkiségi szinten, a szentbeszédekben, illetve a hívek életében. A másik megfogalmazott célját úgy valósítja meg a szerző, hogy sorra veszi azokat a változásokat, amelyek a liturgikus végzések folyamán végbementek az említett időszak alatt. Ami nem kevés, mert három évszázadot ölel át! Ám érdemes egy történelmi pontosítást is tenni, ugyanis az előzményeket is figyelembe véve, maga a szerző is öt évszázadot említ. Ami egy fél évezred!

Az imént megfogalmazottak alapján a könyv két nagy részre oszlik, illetve azokon belül hét fejeztre.

Az első rész azt mutatja be, milyen volt a liturgikus fejlődés története a történelmi munkácsi egyházmegyében. Az első fejezetben visszamegy a gyökerekig, felvázolva a munkácsi egyházmegye történetének szintézisét. A kezdeteknél a bazilita szerzetesek álltak, akik joghatóságot gyakoroltak a bizánci szertartású hívekre, ezért fontos foglalkozni a munkácsi Szent Miklós monostor történetével, illetve annak előjáróival, akik püspökök voltak. S fontos tudni, hogy bár a Rómával való egyesülés az 1646-os ungvári unióval létrejött, az egyházmegye „hivatalos” megalapítása csak 1771-ben történt. Ám nemcsak a hierarchia fontos, hanem éppannyira jelentős, hogy kik voltak (a mai elnevezéssel illetett) Kárpátalja területén, tehát az itteni görögkatolikus hívekről is szól a szerző. Ezek után magát az ungvári uniót veszi górcső alá. Előbb bemutatja annak előzményeit, vagyis azt, hogy milyen volt a történelmi Magyarországon élő ortodox hívek szociális és kulturális helyzete a XVI–XVII. században, majd magának az uniónak a történetét tárgyalja mindazokkal az egyházi híradásokkal, amik megelőzték és követték azt, illetve azt, hogy a kezdeti nehézségek után hogyan valósult az meg. Egy terjedelmes rész mutatja be, hogy az unió után is hogyan éltek a görögkatolikus hívek „a latin püspökök igája alatt”. Ez azonban nem volt mindenben hátrányos – amint kitűnik a könyvből –, mert ekkortájt a görögkatolikus papok teológiailag nem voltak eléggé képzettek, s ezért az eгри

püspökök, illetve a jezsuita atyák gondot fordítottak a képzésükre. Ám ezt csak addig fogadták jó szívvel, amíg a liturgiát, illetve a rítust nem érintette. Eme első fejezet további része főleg a történelemre koncentrálna: a munkácsi egyházmegye 1771-es kánoni felállítására, megerősítésére. Utána pedig a belőle formálódott egyházmegyék történetét tárgyalja. Előbb az eperjesi egyházmegyét (1818), majd a hajdúdorogi egyházmegyét (1912). Közben azonban figyelmet fordít a nemzeti és szociális problémák elmérgesedésére is: a XIX. századi nemzeti mozgalmakra, majd a görögkatolikus hívek szociális nyomorára is.

Ezek után a további történelmi sorsuk bemutatása következik az első világháborútól kezdve a kommunista elnyomásig. A munkácsi és eperjesi egyházmegye illegalitásba kényszerült, a hajdúdorogi nem, de szorongatott és hátrányos helyzetben kellett keresnie a túlélés útját. Egy rövid rész szól az Újvilágba került görögkatolikus hívek számára alapított egyházi közigazgatási egységekről, ugyanis ezeknek is „anyaegyházmegyénk” a történelmi munkácsi egyházmegye. Végül teljes terjedelmében érdemes idézni a fejezet záró részét: „Lássuk sorjában a munkácsi egyházmegyéből származó egyházmegyéket, amelyek valamilyen mértékben örökösei az ő liturgikus hagyományának: az Ukrajnában lévő rutén Munkácsi Eparchia, közvetlenül a Szentszéknek alávetve (Ukrajna); a rutén katolikus egyház az Amerikai Egyesült Államokban, amely a következőket foglalja magába: a Pittsburgi Érsekség, a Pármai Eparchia, a Passaic-i Eparchia, az Istenszülő Oltalmáról elnevezett Phoenixi Eparchia. Továbbá: a Cseh Köztársaságban lévő Apostoli Exarchátus; a Szent Miklósról elnevezett Bácskeresztúri Eparchia (2018. december 6-ig Szerbiai Apostoli Exarchátus. A szlovákiai görögkatolikus egyház, amely magába foglalja a következőket: Eperjesi Érsekség, a Kassai Eparchia, a Pozsonyi Eparchia, a Szent Cirillről és Metódról elnevezett Torontói Eparchia, közvetlenül a Szentszéknek alávetve. A magyarországi görögkatolikus egyház: a Hajdúdorogi Érsekség; a Miskolci Eparchia, a Nyíregyházi Eparchia” (144–145. o.).

Az első rész második fejezete az ungvári unióból származó egyházmegyék sajátos körülményeivel foglalkozik. Most már ezeknek

a szociális és kulturális helyzetét is górcső alá veszi. Így tárgyal a perifériára szorult hívekről, a papok helyzetéről: kultúrájukról és neveltetésükről, ami a latin klérushoz viszonyítva, bizony, meglehetősen alacsony szintű volt. Ugyanakkor nem hallgatható el, hogy milyen nehézséget jelentett a paróchiák betöltése, különösen olyan közösségekben, ahol volt latin rítusú plébános. Ehhez járult még egy sajátos, ám szerencsére meglehetősen ritka eset: a kétszer nősült papok helyzete. Ennél jóval általánosabb volt viszont a papság működésének, szolgálatának kérdése, amely a kisebb rendektől kezdve a diakónusokon (illetve a kispapok diakónusi szolgálatának végzésén) át a papság összetételét érintette. Ezt követi a nemzeti kérdés tárgyalása: a soknemzetiségű munkácsi egyházmegyében bár egy rítus volt jelen, több nép, illetve nemzetiség lakott. Nem voltak mentesek a villongásoktól. A rutének mellett a románok őslakosok voltak; a magyarok küzdelmet folytattak a magyar liturgikus nyelvük elismeretéseért; a szlovákok ugyanezt akarták elérni. Ám míg a magyaroknak (legalábbis formálisan a II. Vatikáni Zsinaton 1965. november 19-én) sikerült elérniük, a szlovákok ilyen irányú törekvését a görögkatolikus egyházuk működésének kommunista beszüntetése ezt megakadályozta.

A szerzetesség ambivalens voltáról is szól egy rész. A lelkiség és liturgikus élet terén a kezdetektől nagy szerepük van, ugyanakkor a püspökökkel nem mindig voltak összhangban, illetve a monostori liturgikus életük nem lehetett példája a paróchiális liturgiának. A görögkatolikus egyház saját nyomdájának hiánya is nagy problémát jelentett: nem tudtak saját liturgikus könyveket kiadni. Pedig azok jelentik a liturgikus hagyomány fenntartását és megőrzését. Ez a munkácsi egyházmegyéből származó részekben – a szerző megállapítása szerint – a püspöki székesegyházak liturgiájának követésében érvényesülhetett. Ugyanakkor az előretörő protestantizmus egyrészt veszélyt, másrészt kihívást jelentett a görögkatolikus egyház számára. Nemcsak a tanbeli különbségekről van itt szó, hanem az erőszakos térítésekről, illetve visszatérítésekről is. Viszont az 1720-ban tartott zamoscsi zsinat a szerző határozott állásfoglalása szerint latin hatás alatt próbálta a görögkatolikus liturgikus életet rendezni. Így fogal-

maz: „Az ott 1720-ban tartott zsinat határozatai kétségtelenül nagy hatással voltak a történelmi egyházmegyére. A történelmi Magyarország liturgiáját és szentségi életét bizonyos módon úgy lehet tekinteni mint ambivalens viselkedést ezekkel a dokumentumokkal szemben: olykor mintaként szolgáltak, olykor lebecsüléssel tekintettek rájuk, a saját önazonosság feladásának emlékműveiként” (258. o.).

A könyv második nagy része, amely a történelmi rész után következik, immár úgy helyezi fókuszba az Eucharisziát, amint az a gyakorlatban és a teológiában jelen van. A fejezetek számozása nem kezdődik újra, tehát a harmadikkal folytatódik. Ez a terjedelmes fejezet a dolgozatban, illetve könyvben felhasznált liturgikus forrásokat mutatja be, nemcsak a felsorolás szintjén, hanem értelmezve is őket. Előbb a kéziratokat veszi sorra: az Ungvári Nemzeti Könyvtárból, a Budapesti Országos Széchényi Könyvtárból, a Lembergi Vasyl Stefanyk Nemzeti Akadémiai Könyvtárból, az Eperjesi Görögkatolikus Teológiai Kar Könyvtárából. Majd a magyar kéziratokat tárgyalja, hogy levonja a következtetéseket a tanulmányozott kéziratokból: például, hogy mennyire függenek ezek a nyomtatott könyvektől, illetve milyen egységes liturgikus gyakorlatot tükröznek.

A kéziratok után a nyomtatott liturgikus könyvek bemutatása következik: előbb az ószláv nyelvűeké, amelyeket a történelmi munkácsi egyházmegye területén használtak, majd a magyar nyelvűeké. A könyvek bemutatása közé itt beilleszkedik egy érdekes és értékes dokumentum bemutatása: a Körösi Egyházmegyében, 1907-ben tartott egyházmegyei liturgikus bizottság üléseinek a jegyzőkönyve. Ennek alapján próbálták meg egységes liturgikus gyakorlatot rögzíteni, ami végül nem sikerült, mert ez az egyházmegye nem a munkácsi „örököse” volt, s a többiek inkább a saját hagyományukat kívánták fenntartani. A liturgikus életet egy sajátos könyv, a tipikon irányítja. Bár Mikita Sándor műve nem vált a „hivatalos” liturgikus könyvek részévé, mégis „hasznos és pontos” volt. Szerzőnk így összegzi véleményét: „Számunkra ez mű fontos forrás, ugyanis Mikita, bár különböző forrásokat használt, az volt a szándéka, hogy a helyi gyakorlatot rögzítse” (309. o.).

Egy rövid részben áttekintést kapunk a katekizmusok fontosságá-

gáról: De Camillisétől kezdve Kornickijén (amely a „gente ugro-russa”, tehát a magyar–oros⁷ nép tanítására szolgál), Bizánczién át egészen Kutkáéig. – Fontosak az egyházi hatóságok rendelkezései is a liturgikus élet irányítása terén, s egyben történelemmel is szolgálnak. Így a könyvben először a szentszéki liturgikus intézkedésekről olvashatunk, majd a helyi zsinatokéiról. Ezt követik a püspöki, illetve egyházmegyei körlevelekből vett utalások,⁸ majd a püspöki kánoni látogatások jegyzőkönyvei, illetve egyéb jellegű, de ide tartozó dokumentumok. Hogy teljes legyen a kép, szerzőnk néhány olyan tudományos és lelkesítői könyvet is bemutat, amelyek a liturgikus gyakorlatot érintik. Így szentbeszédék és prédikációk gyűjteményét, a Szent Liturgia kommentárjait és liturgikus kézikönyveket, majd pedig liturgikus cikkeket és tanulmányokat. A fejezetet egy rövid rész zárja, mely a néprajzi könyveket érinti. Ám ezekkel a szerző óvatosan bánik, mert bár régiek, szerzőik „nem görögkatolikusok, illetve nem rutén származásúak”, és így „nem járatosak a bizánci rítusban”, s olykor túlzásokba is esnek.

Dobos András: *Prassi e teologia circa l'Eucaristia nella storica eparchia di Mukacevo. Dall'unione di Uzhorod (1646) fino alla meta del XX secolo* [Eucharisztikus gyakorlat és teológia a történelmi Munkácsi Egyházmegyében az ungvári uniótól (1646) a XX. századig], Münster, 2022. 728 o.

Ivancsó István

---

7 A magyar–oros elnevezés itt egyértelműen „görögkatolikus” jelent. Ezt tükrözik egyébként első nyomtatott imádságos és énekes könyveink címei is.

8 Az 1912 utáni ilyen anyagot éppen e sorok szerzője állította össze: Ivancsó István: *A magyar görögkatolikuság körlevélben közölt liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye*, Nyíregyháza 1998, 429 o.